

TONEEL VANDAAG (1959-1967) : EXPERIMENT EN ENGAGEMENT¹

Annick POPPE

DEEL 1

1. Inleiding

Een van de opvallendste verschijnselen uit onze naoorlogse theatergeschiedenis is ongetwijfeld de opkomst van het kamertheater. Het risicoloze elk wat wils-repertoire van de K.N.S.-Nationaal Toneel en de K.V.S. (het stedelijk gezelschap van Gent werd ontbonden in 1945) leidde tot routineopvoeringen. Het enorme aantal produkties -experimenten met het tweewekenstelsel startten pas tijdens het seizoen 1958-59 in de Brusselse schouwburg- hypothekeerde de kwaliteit van regie en ensemblespel.

Omstreeks 1950 kon een reactie op de verstarring niet langer uitblijven. Onafhankelijk van elkaar richtten (oud)-studenten van de Gentse Toneelschool Toneelstudio'50 (het latere Arca) op en groepeerden afgestudeerden van de Studio van het Nationaal Toneel zich in het Antwerpse Theater op Zolder, waaruit het Nederlands Kamertoneel groeide. In vaak penibele omstandigheden introduceerden zij het nieuwe existentialistische en absurde internationale repertoire en speurden voorzichtig naar beloftevolle Vlaamse teksten. Elke produktie werd grondig voorbereid en ook de looptijd werd drastisch verlengd. De toneelgroep van De Nevelvlek (1952-57) uit Antwerpen en Het Kamertoneel (1953-55) uit Brussel kozen resoluut voor de Franse avant-garde.

In de tweede helft van de jaren vijftig openden nog een tiental andere kamertheaters hun deuren. Aan deze explosie

waren positieve (mogelijkheid tot specialisatie, voldoen aan een plaatselijke toneelnoed) evenals negatieve aspecten (gevaar voor amateurisme, epigonisme, versnippering, ontoereikende interpretatie van de stukken) verbonden².

De geschiedenis van Toneel Vandaag (1959-67), waarvan het archief berust in het Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst te Gent, maakt duidelijk met welke moeilijkheden een privé-kamertheater af te rekenen had, maar getuigt tevens van de mogelijkheden die het volgen van een onafhankelijke koers bood.

2. De beginperiode

Het verdwijnen van Het Kamertoneel liet een leemte na in het Nederlandstalige culturele leven van de hoofdstad. Toen Rudi Van Vlaenderen einde 1958 zijn plannen ontvouwde om een nieuwe experimentele toneelgroep met zetel in Brussel op te richten, kon hij rekenen op de steun van K.V.S.-directeur Vic De Ruyter. Rudi Van Vlaenderen (1930), zoon van de Gentse regisseur Michel Van Vlaenderen, opteerde na een opleiding in de rechten, resoluut voor het theater. Hij leerde het vak bij Toneelstudio'50³. Vanaf 1953 trad hij vaak op in het N.K.T. Ook andere verenigingen konden prat gaan op zijn inzet.

De ruime ervaring die hij aldus had opgedaan, maakte het hem mogelijk een eenmansorganisatie op het getouw te zetten. Het Hedendaags Toneel -zo luidde aanvankelijk de naam- wou een ontmoetingscentrum zijn voor jonge, professioneel gevormde theatermensen. Van Vlaenderen was zich bewust van de maatschappelijke functie van het theater. Het zelfgenoegzame publiek moest wakker worden geschud, indien nodig op een agressieve manier. Voor elke produktie werd een beroep gedaan op losse medewerkers, die per prestatie werden betaald.

Naar N.K.T.-voorbeeld werd ongeveer honderd uren gerepe- teerd (het dubbele van de K.V.S. in die tijd). De acteurs stonden centraal. Underacting was de uitverkoren speelstijl. Enkele eenvoudige decorelementen vulden de scène. Op de achtergrond hing een donker gordijn. De lichteffecten bleven beperkt. Uiterste zorg besteedde men echter aan de geluids- band, die als sfeerscheppend middel werd aangewend. Als thuishaven gold de kleine zaal van het Franstalige bolwerk, het Paleis voor Schone Kunsten, waar in het begin nauwelijks een dertigtal toeschouwers opdaagde. Al van bij de start speelde men ook op verplaatsing. Tijdens de eerste drie sei- zoenen vonden drieënvijftig voorstellingen plaats : zes in 1958-59, zevenentwintig in 1959-60 en twintig in 1960-61. Vierentwintig daarvan werden gegeven in de hoofdstad⁴.

HET EERSTE SEIZOEN : 1958-59

Dat Brecht-promotor Van Vlaenderen -op zijn vraag ensce- neerde de Fransman Jean-Marie Serreau in mei 1958 Een Ber- tolt Brechtavond voor N.K.T. en Arca⁵- voor het allereerste optreden van zijn Hedendaags Toneel op 19 februari 1959 in de Aula van de Gentse Rijksuniversiteit De geweren van vrouw Carrar (Die Gewehre der Frau Carrar, 1937)⁶ uitkoos, was geen verrassing. Paul Anrieu werd aangetrokken als regisseur en Arca stond de acteurs af. Tijdens de Spaanse burgeroorlog wordt een vissersvrouw (Jenny Tanghe) geconfronteerd met het dilemma tussen neutraliteit en engagement. Als haar oudste zoon door fascistische kogels wordt gedood, trekt ze samen met haar jongste zoon (Marc Van Nieuwenhuize) en haar broer (R. Van Vlaenderen) vastberaden ten strijde.

De wereldcreatie van Gebed (Oraison) van de toen nog on- bekende Fernando Arrabal viel te noteren op 24 februari 1959 in het P.S.K. in het kader van de door het Kunst- en Cul- tuurverbond georganiseerde reeks "Jong Toneel". J.M. Serreau bracht Van Vlaenderen op het spoor van deze eenakter. Fidio

(R. Van Vlaenderen) en Lilbé (Suzanne Juchtmans) hebben hun kind gedood. Geschaard rond de lijk-kist mijmeren zij, met de bijbel in de hand, over de zin van goed en kwaad. De schaarse kritische reacties waren negatief⁷. In het licht van de latere carrière van de auteur -de vermenging van onschuld en wreedheid kondigt zijn "panische theater" aan- getuigde de enscenering van inzicht en durf.

Uit de programmatie bleek een duidelijke beleidslijn : links-geëngageerd en absurdistisch toneel zouden ook in de toekomst het leeuwenaandeel van het repertoire uitmaken. De twee produkties werden trouwens vaak hernomen. De geweren van vrouw Carrar werd, in samenwerking met Theater Antigone Kortrijk, opnieuw gemonteerd in het seizoen 1966-67 (in totaal tweeëntwintig opvoeringen)⁸. In Gebed trad Van Vlaenderen nog op aan de zijde van Paula Sleyp, Josée Bernaus en Joanna Geldof (13 opvoeringen).

HET TWEDE SEIZOEN : 1959-60

Tijdens het tweede proefseizoen werd ook Bert Struys (1920) bij de leiding van wat nu Toneel Vandaag heette betrokken. Beide directeurs verklaarden :

In volle verstandhouding met de bestaande kamertonelen die elk een eigen richting kozen, wil het "Toneel Vandaag-Brussel" het ruim gebied betreden van alles wat avant-garde, experiment, modern en vooruitstrevend in de toneelwereld betekent. (...) Onze aktie is een begin ; zij moet weldra in staat zijn zowel artistiek als sociaal (...) de noden van ons toneel te verhelpen en zou er moeten toe kunnen bijdragen het toneel te verlossen uit het slop waar het burgerlijk teater het gebracht heeft.

In hun "zoeken naar de essentiële waarden van het toneel" distantieerden zij zich tevens van die vernieuwers "die zich op sleeptouw laten nemen door strekkingen, die met toneel niets te zien hebben"⁹.

Het toneeljaar werd ingezet op 10 november 1959 met De kleine Johannes van F. Van Eeden, met Jef Demedts in de hoofdrol (regie R. Van Vlaenderen). Ook op het gebied van het jeugdtheater nam Toneel Vandaag een pioniersrol op zich, door resoluut af te stappen van het zoeterige repertoire.

Het expressionistische Buiten voor de deur (Draussen vor der Tür, 1947) van Wolfgang Borchert, dat door Van Vlaenderen werd geënceneerd voor een amateursvereniging uit Wette- ren, werd, in een aangepaste rolverdeling, vertoond in het P.S.K. op 9 december 1959. Oostfrontsoldaat Beckmann (Aimé Canipel) keert na de doorstane ontberingen terug naar zijn onherkenbare vaderland, waar iedereen hem vergeten is. Als in een nachtmerrie ontmoet hij een aantal symbolisch-allego- rische personages : de Elbe (S. Juchtmans), God, in de ge- daante van een huilerige oude man (Walter Cornelis), de als straatveger verklede dood (R. Van Vlaenderen) en zijn eigen geweten (R. Van Cauwenberge). Zijn wanhopige vragen blijven onbeantwoord en hem rest een uitweg in de dood. Van Vlaende- ren opteerde voor een volledig op het gevoel afgestemd sug- gestief spel, bijna zonder rekvisieten¹⁰. Dit militant paci- fistische pamflet tegen de zinloze gruwel van om het even welke oorlog werd door Piet Sterckx omschreven als "een spel met het leven dat innerlijke bezinning nastreeft, zowel bij de mensen op de planken als deze in de zaal"¹¹.

Het kwaad is overal (Le mal court, 1947), "een wrange satire, omhangen met de vergulde mantel van een sprookje"¹², ging, in een regie van B. Struys, in première op 17 maart 1960. Jacques Audiberti, die door de avant-garde van de ja- ren vijftig als een voorloper werd erkend, illustreerde in dit sombere werk het thema van de alomtegenwoordige kracht van het kwaad. Op de vooravond van haar huwelijk met koning Perfect (Ward Bogaert), wordt de naïeve prinses Alarica

(Nora Snyers, die in speelstijl en dictie talrijke nuances legde¹³) verleid door de onbekende "F" (B. Struys). De volgende ochtend ontwaakt ze uit haar zelfbedrog : ze was het slachtoffer van een complot om de echtverbintenis onmogelijk te maken. Dadelijk ontnuchterd legt ze zich neer bij de gang van zaken en stoot haar simpele vader (Jan Matteredne) van de troon. Wie het meeste kwaad bedrijft haalt het in een maatschappij die in de greep zit van het boze.

Op 21 maart 1960 vonden in Arca vier opvoeringen plaats van de eenakter De echtgenoten van Bob De Smet. Hilde Uiterlinden en R. Van Vlaenderen traden op in deze "goed gespeelde en goed geënceneerde studentengrap"¹⁴, waarin een ouder wordende man en vrouw elkaar verbaal afmaken in een karikaturale ontkleedscène.

Magda Kleine, Senne Rouffaer en B. Struys brachten Tennessee Williams' Baby Doll en Moany's jongen huilt niet (uit de bundel 27 Wagons Full of Cotton and Other One-act Plays, p. 1949) voor het voetlicht op 3 mei 1960. Het hoogtepunt van deze Avond gewijd aan eenakters, Krapp's laatste band (Krapp's Last Tape, 1958) van Samuel Beckett, uitstekend verdedigd door J. Matteredne¹⁵, werd door de pers, die wel verkeerde psychologische maatstaven hanteerde, enthousiast begroet¹⁶.

Enkele gastvoorstellingen vervuldeerden het jaarprogramma. De Experimentele Werkgroep voor Toneel verzorgde Eindspel (Endgame, 1957) van S. Beckett en Zij die wij eens waren (Comme nous avons été, p. 1953) van Arthur Adamov (13 januari 1960). Op 17 februari was Arca te gast met Wachten op Godot (En attendant Godot, 1953), zodat de drie belangrijkste stukken van Beckett in enkele maanden tijds aan het Brusselse publiek werden aangeboden. Het Mechels Miniatuurtheater kwam op bezoek met De pelikaan (Pelikanen, 1907) van

August Strindberg (30 maart).

Van Vlaenderen was, als secretaris van het Belgisch Centrum voor Toneel, betrokken bij de organisatie van het Internationaal Festival van het Avant-gardetoneel (13 mei-17 juni 1960)¹⁷, waarvan een sterke stimulans uitging voor het experimentele theater in Brussel.

HET DERDE SEIZOEN : 1960-61

Het derde seizoen stond in het teken van het absurde theater. Tevens kwamen voor het eerst auteurs van eigen bodem aan bod. In het najaar nam B. Struys ontslag : zijn drukke beroepsactiviteiten verhinderden een verdere samenwerking.

Op 23 november werd het speeljaar geopend met Dromen van ijzerdraad (Theater op Zolder, 1953) van Tone Brulin (regie R. Van Vlaenderen) en Muizen, het toneeldebuut van Gust Gils (regie T. Brulin). Op 26 november was Toneel Vandaag met deze eenakters vertegenwoordigd op de Vlaams-Nederlandse Tooneeldag 1960 in Rotterdam.

In Dromen van ijzerdraad verzet een individu (een "chaplinachtige"¹⁸ Dries Wieme) zich ten koste van zijn leven tegen de massificatie. Allen die de onverschilligheid en boosaardigheid van de samenleving voorstellen dragen dierenkoppen.

De grens tussen droom en werkelijkheid wordt erg vaag in Muizen. Geholpen door zijn "kat" Igor (P. Sleyf) doktert journalist Jacques Romain (Raf Reymen) aan een systeem om de hem bedreigende "muizen" (W. Cornelis, J. Matteredne en D. Wieme) uit te schakelen. Hij raakt echter zelf klem in een reusachtige muizeval en stort, aan angst ten prooi, door het raam. Zijn plaats bij Igor wordt dan maar ingenomen door zijn vriend Serge (R. Van Vlaenderen). De nonsensicale dialogen in deze "allergeestigste"¹⁹ "ultra-absurde"²⁰ mop

werden gedebiteerd aan een passend hoog tempo²¹.

Als reactie op de Middagen van de Poëzie ging Toneel Vandaag, op voorstel van Pieter De Prins en met de steun van Clara Haesaert (publiciteit), Bert Decorte en Bert Parloor, van start met Middagen van het Toneel, om de ambtenaars tijdens de middagpauze vertrouwd te maken met de nieuwe binnen- en buitenlandse stromingen. Op de affiche van de eerste "Middag" (16 maart 1961) prijken Dromen van ijzerdraad en Krapp's laatste band²².

Onder impuls van D. Wieme werden een aantal Toneelgesprekken met de Jeugd gehouden, met als onderwerp Dromen van ijzerdraad. In een poging om de belangstelling van de jongeren voor het toneel te wekken gaven auteur en regisseur in een inleiding hun visie op het moderne theater en situeerden ze het te spelen stuk. Na de voorstelling beantwoordden zij, bijgestaan door de acteursgroep, de vragen van het publiek.

Hoogtepunt van het seizoen werd de creatie van De dode brief (Lettre morte, 1960) van de Zwitser Robert Pinget op 26 april 1961. R. Reymen, die samen met Van Vlaenderen de regie voerde, schreef de vertaling. Einde mei trok Toneel Vandaag met deze produktie naar Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.

In Brussel ging vooraf de door R. Van Vlaenderen geregisseerde eenakter Hygiëne van Marc Galle in première. Alhoewel S. Juchtmans de rol van de langzaam krankzinnig wordende oude vrouw naar behoren interpreteerde, overtuigde de monoloog niet²³.

De dode brief is het drama van een vader (R. Van Vlaenderen), die vergeefs wacht op de terugkeer van zijn zoon, die van huis is weggelopen. In het eerste bedrijf treedt een barman op als de vertrouweling, in het tweede een postbeampte (Jan Peré in een dubbelrol). Het thema van de dood weegt

nadrukkelijk op het hele verloop : de tekst is doorspekt met toespelingen op de vergankelijkheid. Vergelijkingen met Pinter en Beckett lagen voor de hand. De verslaggever van Het Vaderland was van mening dat De dode brief voor The Caretaker "in taalbeheersing, soberheid en dramatische overtuigingskracht weinig onderdoet"²⁴. Pingets personages ontroerden door hun menselijkheid :

Snapt u het onderscheid met Godot, die een fictie is ? Lévert is een zielig stukje mens, maar hij is reëel ; hij is in staat deernis, afkeer, sympathie of om het even welk menselijk gevoel op te wekken (25).

De vertolking van de hoofdacteurs werd uitvoerig geprezen :

De opvoering (...) was op en top kamertoneel, ingetogen en zonder enige pathos (26).

3. De bloeiperiode

Na drie jaar strijden tegen ingeburgerd amateurisme en ergerlijke onverschilligheid was Toneel Vandaag erin geslaagd zich een eigen plaats te verwerven in de Vlaamse toneelwereld. Het repertoire werd verruimd (vanaf het seizoen 1962-63), debuterende auteurs kregen nog meer aandacht en het aantal opvoeringen steeg spectaculair. Tijdens het speeljaar 1961-62 bedroeg het aantal optredens negenendertig, in het daaropvolgende seizoen vijfendertig. In 1963-64 steeg het cijfer tot zevenentachtig.

Van Vlaenderen, die in augustus 1962 de eerste directeur van het Hoger Rijksinstituut voor Toneel en Cultuurspreiding werd, legde zich meer en meer toe op de spreiding. Minder dan een derde van de voorstellingen vond in Brussel plaats. Toneel Vandaag bezocht vooral die dorpen, waar nooit professioneel theater te zien was. Om tegemoet te komen aan de wensen van de organisatoren bleven een aantal produkties verschillende jaren op het repertoire.

Jef Ceulemans (de inspecteur), Walter Cornelis (Choubert) en Emmy Leemans (Madeleine) in "Slachtoffers van de plicht" van Eugène Ionesco - première 11 november 1961 (Polyfoto)

De materiële omstandigheden waren beperkend. Vele zalen waren zo goed als onbespeelbaar. De acteurs moesten het doen zonder de hulp van technisch personeel. Daarenboven bestond het gevaar dat het beoogde publiek -de arbeidersklasse- niet werd bereikt. De anti-burgerlijke programma's sloegen hoofdzakelijk aan bij links-georiënteerde jongeren, die de aangeklaagde toestanden reeds zelf hadden ontmaskerd. De recensenten, verknocht aan het traditionele toneel, schoten soms tekort in hun begeleidende taak. Bovendien ontbrak het Toneel Vandaag aan voldoende financiële armslag om met onverdeeld succes te kunnen experimenteren. In 1961 werd voor het eerst een overheidssubsidie van honderdduizend frank ontvangen. De volgende jaren steeg dit bedrag slechts langzaam.

HET VIERDE SEIZOEN : 1961-62

Het vierde seizoen -vrij eenzijdig gericht op Ionesco en zijn navolgers- werd ingezet met de Vlaamse creatie van Slachtoffers van de plicht (Victimes du devoir, 1953) op het congres "Brussel, hoofdstad des lands en onze hoofdstad" van de Lodewijk De Raetstichting (11 november 1961). R. Van Vlaenderen regisseerde. Op zoek naar de onbekende Mallot klopt een inspecteur (Jef Ceulemans) bij Choubert (W. Cornelis) en Madeleine (Emmy Leemans) aan. De personages ondergaan voortdurend metamorfosen. De politionele intrige symboliseert een pijnlijk zelfonderzoek : het echte raadsel is de mens. Dat de auteur zeer virtuoos met "pseudo-diepzinnigheden" goochelde, verhinderde niet dat het stuk in "kolder" eindigde, zodat je als toeschouwer de indruk kreeg dat "Ionesco je een uurtje lekker voor de aap heeft gehouden"²⁷. W. Cornelis -"tour à tour puéril, inquiétant drôle et pitoyable, ne relâchant pas un instant la tension qu'à la fois il incarne et porte au paroxysme"²⁸ - leverde een glansprestatie.

Geschminkt zelfportret (1959) van Piet Sterckx, dat werd

opgenomen in de reeks Toneelgesprekken met de Jeugd, ging, in een regie van R. Van Vlaenderen, in Belgische première op 21 december 1961 in Mechelen. De bij Toneel Vandaag debuteerende Hugo Van den Berghe was een van de vertolkers.

De Middagen van het Toneel verhuisden van het P.S.K. naar de Residentieschouwburg in de Wetstraat. Gemiddeld woonden ongeveer honderdvijftig toeschouwers de voorstellingen bij. Op de eerste "Middag" van het nieuwe seizoen (1 februari 1962) werd Slachtoffers van de plicht vertoond.

Fata morgana van G. Gils werd gespeeld "in zuivere kaba-
retstijl"²⁹ (creatie 15 februari 1962). Een jonge vrouw (Lil Bleys) en haar minnaar (Alex Wilequet) worden door haar echtgenoot (regisseur R. Van Vlaenderen) achtervolgd naar de meest vergezochte plaatsen. Telkens als de man nadert, verschuilen ze zich achter een masker.

Op 15 maart 1962 (de vijfde Middag van het Toneel) gaven S. Juchtmans en R. Van Vlaenderen, die volkomen op elkaar waren ingespeeld³⁰, de eerste van de dertien voorstellingen die ze van Ionesco's De stoelen (Les chaises, 1952) in het kader van Toneel Vandaag zouden geven. Vooral Van Vlaenderen was "aangrijpend als symbool van menselijke onmacht"³¹. Deze door R. Reymen geregisseerde "tragi-komedie over het niet uit te spreken menselijk tekort"³² werd, met dezelfde acteurs, op 13 januari 1959 in Arca gecreëerd³³.

De door R. Van Vlaenderen gemonteerde parodie Ionesco interviewt Ionesco werd, als inleiding op De stoelen, voor het eerst vertoond in de Korrekelder op 8 mei 1962, met W. Cornelis als Ionesco en H. Van den Berghe als de journalist.

Op de experimentele avond 5 auteurs peilen het wezen van de mens, die georganiseerd werd op 26 mei 1962 in Galerij

Drieghe te Wetteren, gingen twee produkties in première. R. Van Vlaenderen (Galileï) en H. Van den Berghe (zijn leerling Andrea) voerden fragmenten uit Galileï van Brecht op. Om het de toeschouwers mogelijk te maken het handelingsverloop te volgen (uit Leben des Galileï (1943) behield men enkel de huiselijke taferelen) werden verbindende teksten op een scherm geprojecteerd. In Zwanezang (Lebedinaja pesnja, 1888) van Anton Tsjechov stort een oud, verbitterd acteur van komische rollen (R. Van Vlaenderen) zijn hart uit bij een souffleur (J. Peré).

G. Gils kwam nogmaals aan bod met De schatgraver. De creatie vond plaats op 6 juni 1962 in het Consciencehuis in de Van Praetstraat te Brussel. De strijd om de macht wordt voorgesteld als een spel met wisselende bondgenoten, waarvan het resultaat onvoorspelbaar is. R. Reymen (een steenrijk diamanthandelaar), L. Bleys (zijn vrouw), J. Bernaus (hun beider vriendin) en J. Ceulemans (hun "slaaf", een witte neger) vertolkten de hoofdrollen in deze "origineel bedoelde (...) archi-naïeve vaudeville"³⁴.

HET VIJFDE SEIZOEN : 1962-63

Fando en Lis (Fando et Lis, 1954) ging op 22 november 1962 in première in de Brusselse Atriumschouwburg. Een voorstelling in Rotterdam (samen met De Stoelen) viel te noteren op 7 december.

Heel de scala van menselijke aandoeningen, van tederheid tot valsheid, van zachtheid tot stompzinnige hardheid, heeft Arrabal in de "liefde" van Fando voor de lamme Lis samengeperst (35), aldus de recensent van Het Rotterdamsch Nieuwsblad. J. Bernaus (Lis)

scheen zo diep in haar rol te geloven dat zij als een rilling door de zaal bracht met haar uitbeelding van het leed, dat haar door de geliefde wordt aangedaan (36).

J. Peré (Fando) haalde niet hetzelfde niveau. De drie mannen

(H. Van den Berghe, W. Cornelis en R. Van Hool of J. Ceulemans), eveneens op weg naar Tar, "versterk(t)en op Kafka-achtige wijze het accent van hopeloosheid, van verloren zijn en ook van verlies van identiteit"³⁷. De reacties op de door Lode Verstraete geregisseerde moderne tragedie liepen sterk uiteen. P. Van Morckhoven veroordeelde het "decor- en karakterloos toneelstuk, waarin komische idiotie domineert op feiten en psychologische evolutie"³⁸. Anderen echter verklaarden dat de creatie als toneelexperiment ten zeerste geslaagd was en nieuwe perspectieven opende voor het experimentele theater in de hoofdstad³⁹.

Een totaal nieuw initiatief, Jeugd en Poëzie, kreeg vaste vorm in de schoot van Toneel Vandaag. Door het aanwenden van audio-visuele middelen kregen gedichten uit de schoolanthologieën voor vijftien- tot achttienjarigen een nieuwe aantrekkingskracht. Het eerste programma, Liefde, arbeid en dood, dat uit een veertigtal gedichten bestond, werd voorgesteld op 19 januari 1963 in Wetteren. Later volgden Zo leeft Rusland, een montage van Hugo Benoy (première 21 september 1963) en De Leie, het landelijk rivierken (18 oktober 1963).

Op 31 januari 1963 (de achtste Middag van het Toneel) reciteerde Van Vlaenderen de slotmonoloog uit Tueur sans gages (1959) van Ionesco, "een gedicht in prozavorm met de menselijke angst als onderwerp"⁴⁰. Zijn vertolking gold als "een der diepst aangevoelde en best verzorgde"⁴¹ die hij ooit op de planken bracht.

Op vraag van het Kunst- en Cultuurverbond werd in het kader van de actie Toneeljeugd De kleine Johannes hernomen, nu met H. Van den Berghe in de hoofdrol (vanaf 3 februari 1963). Alhoewel de acteurs gewone stadskledij droegen en er ook geen decor was, werd het toch "een vlot en aantrekke-

lijk schouwspel"⁴², dat de verbeelding van jongeren van twaalf tot vijftien aanscherpte.

Schildwacht, pas op ! van A. Wilequet, een vrolijk spel voor kinderen uit het lager onderwijs, begon, in een regie van de auteur, een toegejuichte tournee doorheen het Vlaamse land op 7 februari 1963.

Een van de merkwaardigste gebeurtenissen van het seizoen was de encenering van De zuivering (The Purification, 1946) van T. Williams, volgens Van Vlaenderen een geschenk aan hen die zijn opvattingen het meest bekampten. Aan dit drama in vrije verzen, dat slechts tweemaal werd opgevoerd (op 11 en 14 februari 1963) hield Toneel Vandaag een financiële kater over. Regisseur J. Peré gebruikte de vertaling die J. Geldof nog met het oog op een creatie door het Vlaamse Schouwtoneel had gemaakt. Wannes Van de Velde speelde begeleidende gitaarmuziek. De handeling speelde zich af in Nieuw Mexico, in het midden van de negentiende eeuw. Een rechter (J. Ceulemans) zit een onofficieel proces voor : de dochter van een der landheren werd gedood. Een Indiaanse (Hilde Sacré) brengt de waarheid aan het licht : de gehuwde jonge vrouw had een geëxalteerde sexuele verhouding met haar broer (Dirk Declair). Daarop bekent haar man (Ivo Pauwels) de moord. Broer en echtgenoot slaan tenslotte de hand aan zichzelf. De kritieken waren unaniem positief. De elf acteurs vervielen op geen enkel moment in melodramatiek. "Huidige teatermidelen hebben (...) een ouderwets onderwerp (...) tot een verrassend mooi werk gemaakt"⁴³, besloot de recensent van De Standaard.

Waarom zou de avant-garde van vandaag geen groet brengen aan de avant-garde van gisteren, vooral met een uniek en in geen opzicht verouderd toneelspel,

vroeg Van Vlaenderen zich af in de programmabrochure van Mag

ik meespelen ? (N.K.T., 1953) (Voulez-vous jouer avec moi ?, 1924) van Marcel Achard. De première werd gehouden in de Korrekelder op 14 februari 1963 (in arenavorm). L. Verstraeete, die de Nederlandse bewerking had gemaakt, regisseerde. De clowns Crockson (H. Van den Berghe), Rascasse (W. Cornelis) en August, "een man uit het publiek" (J. Morel) ruziën om de hand van een danseresje (J. Bernaus), onderwijl allerlei fratsen uithalend. De originaliteit schulde in de behandeling van het thema : het liefdesgebeuren werd voorgesteld als een circusnummer⁴⁴. Sommige recensenten lieten een kritische stem horen, maar P. Van Morckhoven was vol lof over "een van de zeldzame volmaakte prestaties van Toneel Vandaag"⁴⁵. Dit stuk werd zesendertig maal opgevoerd en groeide uit tot het grootste succes van de groep.

Op 14 maart 1963 (de elfde Middag van het Toneel) werden twee eenakters van T. Brulin vertoond. Ontrouw was het centrale thema.

Met als onderwerp Twee is te weinig, drie is te veel (N.K.T., 1953) werden vanaf 20 augustus 1962 Toneelgesprekken met de Jeugd gevoerd. Een man (J. Ceulemans) wil zijn vrouw (J. Bernaus) laten vermoorden, maar wordt zelf het slachtoffer van zijn complot : de aangezochte huurdoder (I. Pauwels) is haar minnaar. Van zwarte humor en overdrijving ging een milderend effect uit⁴⁶, maar toch liet de "kernachtige, puntige en pregnante zeggings"⁴⁷ een bittere smaak na.

Om de welig tierende ontucht te bestrijden tekent dominee Abe (T. Brulin, die ook regisseerde) voortdurend Ogen van krijt, de alziende ogen van God. De man, op de vlucht gedreven door de vermeende ontrouw van zijn echtgenote, identificeert zich met de bijbelse Abraham en poogt in zijn waanzin een kind (Nora Barten) te doden als zoenoffer. Dat de slechts door enkele korte tweespraken onderbroken monoloog scenisch schier onvertaalbaar was, verhinderde niet dat de tragiek van de geobsedeerde "ongemeen evokatief en aan-

grijpend werd opgeroepen"⁴⁸.

De v.z.w. Toneel Vandaag werd officieel opgericht op 16 juli 1963 (Belgisch Staatsblad van 1 augustus 1963, N. 3596). Stichtende leden waren J. Bernaus, W. Cornelis, B. Parloor, J. Peré, W. Van de Maele, H. Van den Berghe, R. Van Vlaenderen en A. Wilequet. B. Parloor, J. Peré, W. Van de Maele en directeur R. Van Vlaenderen zetelden in de Raad Van Beheer.

HET ZESDE SEIZOEN : 1963-64

Voor het zesde seizoen werden negen nieuwe programma's aangekondigd. Toneel Vandaag ensceeneerde werk van zes Vlaamse (drie Nederlandstalige en drie Franstalige) en drie Franse auteurs. Hugo Van den Berghe, Alice Toen, die de zakelijke leiding op zich nam, en Fré Van der Lee werden voor één seizoen aangeworven in deeltijds dienstverband.

Op 14 november 1963 (de dertiende Middag van het Toneel) werden drie eenakters van Jean Tardieu (uit de bundel Théâtre de Chambre, p. 1955) voor het voetlicht gebracht. J. Peré regisseerde en F. Van der Lee, W. Cornelis, J. Morel en I. Pauwels traden op. De bureaucratie werd over de hekel gehaald in Het loket. Het meubel, "een monoloog over een mysterieuze vijandige aanwezigheid"⁴⁹ was een aanklacht tegen de robotisering van de maatschappij. In Oswald en Zénaïde stak de auteur de draak met het conventionele terzijde.

Van Kilian heeft de ogen geopend, het toneeldebuut van Willem M. Roggeman, dat gecreëerd werd op 28 november 1963 (de veertiende Middag van het Toneel), ging een echte ondergangsstemming uit. Vader (regisseur R. Van Vlaenderen), moeder (A. Toen) en dochter (F. Van der Lee) zitten, aan elkaar gebonden met een witte zwachtel, roerloos op het toneel. Een donkere bril bedekt hun ogen. De knecht (H. Van den Berghe), vastgekluiserd aan een rolstoel, brengt hen verontrustend

Slottafereel uit "Berevel" van Paul Willems — première 23 januari 1964 (foto Claerhout)

nieuws uit de buitenwereld. Er heerst duisternis alom, de oorlog duurt al jaren. De titel is het slotvers van het hermetische gedicht Droom van Lucebert⁵⁰. Wie Kilian was of wat hij voorstelde, bleef voor het publiek onduidelijk. De eenakter heette "een niet onaardige maar tevens krampachtige poging om aansluiting te krijgen met moderne toneelexperimenten"⁵¹.

Het volavondstuk Berevel (Peau d'ours, 1951) van de in het Frans schrijvende Vlaming Paul Willems, zoon van Marie Gevers, ging in première op 23 januari 1964 in het Rogiercentrum. Ter gelegenheid van het tweehonderdste optreden van Toneel Vandaag vond een feestelijke vertoning van deze vrije bewerking van het sprookje Der Bärenhäuter van de gebroeders Grimm plaats in het P.S.K. op 3 februari. Het fantasierijke decor en de kleurrijke kostuums zorgden voor een feeëriek spektakel. Het avontuur van de soldaat Berevel (H. Van den Berghe) en het meisje Minou (Elvire Deprez) was een een hulde aan de liefde en het vertrouwen. De vergezochte nevenintriges verdrongen de centrale idee enigszins naar de achtergrond. De grote bezetting (tien acteurs) confronteerde de regisseurs R. Reymen en Jo Van Osselt met grote problemen : sommige uitbeeldingen waren minder geslaagd⁵². Rik Lanckrock was toch vol bewondering :

Het is een sprookje voor die volwassen mensen die nog het vermogen bezitten achter de uiterlijke schijn naar de diepere betekenis van alles te zoeken, voor mensen die gevoelig zijn voor poëzie en schoonheid (53).

In de loop van de maand februari werden in alle Vlaamse provincies jubileumvoorstellingen georganiseerd om het vijfjarig bestaan van Toneel Vandaag te vieren.

Nette kamers te huur van de Gentse auteur Pliet Van Lishout werd in een regie van L. Verstraete op 13 februari 1964

aan het publiek van de Middagen van het Toneel aangeboden. Een jong paartje (F. Van der Lee en H. Van den Berghe, die een van zijn schitterendste vertolkingen van het seizoen ten beste gaf⁵⁴) wenst een kamer te huren in het huis van de erg eigenaardige Verpeut (R. Van Vlaenderen). Uiteindelijk voeren twee kopieën van de Duponts uit Kuifje⁵⁵ (W. Cornelis en Raymond Jaminé) de man af naar een psychiatrisch centrum. Een oud echtpaar belt aan en de jongeman ontpopt zich als een nieuwe Verpeut. Het geheel was een aaneenschakeling van taalkundige spitsvondigheden, opsommingen en herhalingen, die onweerstaanbaar komisch werkten⁵⁶.

Twee eenakters uit de bundel Sept impromptus à loisir van René de Obaldia werden voor het voetlicht gebracht op 27 februari 1964 (de achttiende Middag van het Toneel). J. Peré regisseerde. In Cayennepeper mijmeren twee verbannen boeven over hun lot. Een van beiden stelt voor om te ontsnappen, doch de andere merkt op dat ze er nog niet zo slecht aan toe zijn : de wereld is één grote gevangenis, waartegen zij heerlijk beschermd worden. Het offer van de beul is het verhaal van een simpele beulzoon die, omdat hij halsstarrig weigert de functie van zijn vader over te nemen, door hem met het hoofd tussen de guillotine geplaatst wordt, maar op wonderbaarlijke wijze gered wordt door een beeldschone jonge vrouw in bruidsjurk. J. Bernaus, J. Ceulemans (die de teksten vertaalde) en R. Van Vlaenderen werden met een langdurige ovatie beloond ; de Obaldia werd geprezen als een fijnzinnig auteur, die ernaar streefde "de juiste waarde en adel"⁵⁷ aan de taal terug te geven.

De door J. Van Osselt verzorgde première voor Vlaenderen van In 't voorbijgaan (En passant, 1947-48) van Raymond Queneau viel te noteren op 12 maart 1964 (de negentiende Middag van het Toneel). Y. Mertens, A. Toen, W. Cornelis en J. Morel stonden op de planken. De persreacties op dit sterk

existentialistisch gekleurde stuk, dat zich afspeelde in een station van de ondergrondse, waren vrij koel⁵⁸.

De creatie van De vijfde muur (Le cinquième mur) van de Antwerpenaar Alain Germoz (pseudoniem van A. Avermaete), voorzien voor 25 januari 1961, kon pas doorgaan op 14 april 1964 in het P.S.K. (regie J. Van Osselt). Deze aanklacht tegen het totalitarisme werd vijftientig maal opgevoerd. Op 1 augustus 1966 kwam het drama op de buis. De Nederlandse tekst was van Marc Galle. Voor de scène hangt een traliewerk. De ruwe arbeider Stern, die al jaren zit -"Rudi Van Vlaenderen zagen we zelden zo perfect een personage interpreteren", prees P. Van Morckhoven⁵⁹ - en de pas in ongenade gevallen minister Rankovics (Robert Van der Veken) delen dezelfde cel. Als het tot Rankovics doordringt dat zijn voorganger op zijn bevel door Stern in de gevangenis werd vermoord, wordt hij door hallucinaties overvallen (de indrukwekkende geluidsband van Claude Bourguignon versterkte het benauwende effect⁶⁰). Vruchteloos poogt hij de boef, die ook hem zal moeten uitschakelen, voor zich te winnen. De gewezen bewindsman sterft echter van schrik vooraleer Stern zijn gore taak kan uitvoeren. Rankovics was een onsympathiek protagonist, waardoor de toeschouwers zich moeilijk met hem konden identificeren, wat de recensent van het Brugsch Handelsblad "op het vlak van het toneel katastrofaal"⁶¹ toescheen.

Escuriaal (Escurial, 1929) van Michel de Ghelderode en Vragen stellen aan een meid van T. Brulin gingen in première tijdens het eerste Internationaal Toneelfestival van Lissabon, voor een publiek dat geen Nederlands kende. De drie voorstellingen -één op 22 en twee op 23 mei 1964- bereikten samen vijfduizend toeschouwers, een onvoorstelbaar succes. De door J. Van Osselt geregisseerde eenakters stonden ook op het programma van het Festival Toneel aan de Kust (12-23 juli 1964), een organisatie van het Kunst- en Cultuurverbond.

Hugo Van den Berghe (de nar) en Rudi Van Vlaenderen (de koning)
in "Escuriaal" van Michel de Ghelderode — première 22 mei 1964.
(foto Jo Van Osselt)

In Escuriaal (vertaling Hans Andreus), een gestileerde weergave van de menselijke samenleving, zette de Ghelderode, zonder het werk van Artaud te kennen, diens ideeën om in de praktijk. Terwijl zijn gemalin, die op zijn bevel vergiftigd werd, stervende is, rekent de door haat en jaloersheid verteerde koning (R. Van Vlaenderen) in een vreemd maskeradespel af met zijn nar Foliaal (H. Van den Berghe), die het had aangedurfd niet ongevoelig te blijven voor de wanhopige vraag om genegenheid van de koningin.

La mise en scène (...) manquant de cruauté, cette cruauté en même temps grotesque et terrible où le tragique voisine avec la bouffonnerie (62),

merkte de correspondent van World Premières op.

Vragen stellen aan een meid illustreerde de onwetendheid van de mens omtrent de motieven van anderen⁶³. Brulin vermengde technieken uit het epische en het avant-gardetheater. De actie speelde zich af op vijf niveaus. Een ondervrager (J. Morel) peilt naar de verantwoordelijkheid van de meid (J. Geldof bereikte in deze zeer dankbare rol "een buitengewone présence"⁶⁴ met haar "zeer oprecht en doordringend spel"⁶⁵) bij de dood van haar baas, wiens hele bestaan draaide om zijn aktentas, "het zinnebeeld van de ambities, het levenswerk, de goede bedoelingen"⁶⁶. Haar herinneringen aan de man staan op geluidsband. Een aantal diaprojecties (het derde plan) veruiterlijken de activiteiten van haar onderbewustzijn. In flash-backs verschijnen de heer (R. Van Vlaenderen), zijn dochter (F. Van der Lee) en een student (W. Cornelis). Het vijfde niveau was dramatisch het meest effectvol. Twee clowns, die de mensheid symboliseren⁶⁷, sleuren gedurende het hele verloop van de handeling een lijk-kist over de scène. Ze beginnen te ruziën en de kist kantelt. De aktentas rolt eruit en de stomdronken mannen slaan er elkaar mee om de oren tot het doek valt.

NOTEN

1. Deze bijdrage is een samenvatting van mijn licentiaatsverhandeling Toneel Vandaag (1959-1967), die ik schreef onder leiding van Dr. J. De Vos. Belangstellenden kunnen hierin meer informatie aantreffen.
2. cf. - M. De Belder-Sarens, "Kamertoneel in Vlaanderen", Jaarboek van de Fonteine, XIV-XV (1964-65), pp. 141-191.
- F. Verreyt, "De jonge toneelgroepen in Vlaanderen", Nieuw Vlaams Tijdschrift, XVI (1962), pp. 448-460.
3. cf. R. Lanckrock, Toneelstudio '50 en Arcateater, Kultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen, Bijdragen - Nieuwe reeks, nr. 1, Gent, 1976, pp. 41-42, p. 50 e.v.
4. Voor alle inlichtingen wat de interne organisatie van Toneel Vandaag betreft, dank ik de heer Van Vlaenderen. Zelf gaf hij een kort overzicht van de activiteiten van het gezelschap in Windroos, III (1966-67), nr. 29.
5. cf. R. Lanckrock, op. cit., p. 60.
6. De jaartallen tussen haakjes slaan op de premières. Hiervoor werden geraadpleegd :
- McGraw-Hill, Encyclopedia of World Drama, 1972 (4 volumes).
- talrijke persknipsels.
Indien het publikatiedata betreft, gaat de letter "p" het cijfer vooraf.
7. cf. De Standaard, 26 februari 1959.
Elke bespreking is gebaseerd op programmabrochures, foto's, regieboeken en recensies. In de noten wordt enkel naar de recensies verwezen. Voor een volledige opgave van het bronnenmateriaal verwijs ik naar mijn verhandeling.
8. Lijsten met het aantal opvoeringen per produktie werden mij bezorgd door de heer Van Vlaenderen.
9. De citaten in deze alinea zijn overgenomen uit de brochure "Toneel Vandaag Brussel - Speelplan 1959-60".
10. cf. P.v.M. in De Standaard, 11 december 1959.
11. P. Sterckx in De Nieuwe Gazet, 11 december 1959.
12. D.P. in De Nieuwe Gids, 22 maart 1960.
13. cf. M.W. in De Standaard, 18 maart 1960.
14. P. Berkenman in Het Laatste Nieuws, 23 maart 1960.
15. S. Knop in Het Laatste Nieuws, 5 mei 1960.
16. cf. P.v.M. in De Standaard, 9 mei 1960.

17. cf. R. Van Vlaenderen, "Experimenten te Brussel", Gard Sivik, IV (1960), nr. 17-18.
18. P.v.M. in De Standaard, 28 november 1960.
19. L. Willink in Het Vaderland, 28 november 1960.
20. D.P. in De Nieuwe Gids, 29 november 1960.
21. cf. V.R. in De Volkskrant, 29 november 1960.
22. Een overzicht van de Middagen van het Toneel treft men aan in Windroos, II (1965-66), nr. 17.
23. cf. Volksgazet, 30 april 1961.
24. K.L. Poll in Het Vaderland, 29 mei 1961.
25. D.P. in De Nieuwe Gids, 28 april 1961.
26. Het Vrije Volk, 27 mei 1961.
27. D.P. in De Nieuwe Gids, 27 november 1961 (P.S.K.).
28. La Libre Belgique, 27 november 1961.
29. P.v.M. in De Standaard, 18 februari 1962.
30. cf. M. Kr. in Het Handelsblad, 15 juni 1962 (Fakkeltaheater)
31. W. Wagener in Het Rotterdamsch Nieuwsblad, 8 december 1962 (Rotterdam).
32. Het Parool, 8 december 1962.
33. cf. R. Lanckrock, op. cit., p. 62.
34. P.v.M. in De Standaard, 10 juni 1962.
35. W. Wagener in Het Rotterdamsch Nieuwsblad, 8 december 1962.
36. W.M. Roggeman in Het Laatste Nieuws, 30 november 1962.
37. Algemeen Dagblad, 8 december 1962.
38. P.v.M. in De Standaard, 2 december 1962.
39. cf. L.P. in Het Volk, 25 november 1962 en W.M. Roggeman in Het Laatste Nieuws, 30 november 1962.
40. L.P. in Het Volk, 2 februari 1963.
41. W.M. Roggeman in Het Laatste Nieuws, 1 februari 1963.
42. W.M. Roggeman in Het Laatste Nieuws, 7 februari 1963.
43. P.v.M. in De Standaard, 16 februari 1963.
44. cf. A.C. in La Flandre Libérale, 6 juni 1963 (Arca).
45. P.v.M. in De Standaard, 7 mei 1963 (P.S.K.).
46. cf. J.W. in Het Laatste Nieuws, 15 maart 1963.

47. L.P. in Het Volk, 18 maart 1963.
48. J.W. in Het Laatste Nieuws, 15 maart 1963.
49. M. Kr. in Het Handelsblad, 28 februari 1964 (Antwerpen).
50. cf. Lucebert, Verzamelde Gedichten, Amsterdam, 1974, p. 134 en Staf Knop in De Vlaamse Gids, XLVIII (1964), nr. 1, p. 66.
51. R.J. in De Standaard, 30 januari 1964 (Wetteren).
52. cf. S.K. in Het Laatste Nieuws, 5 februari 1964 en Jan in 't Pallieterke, 6 februari 1964.
53. R. Lanckrock in Vooruit, 6 februari 1964.
54. cf. W.M. Roggeman in Het Laatste Nieuws, 14 februari 1964.
55. L.P. in Het Volk, 16 februari 1964.
56. P.v.M. in De Standaard, 17 februari 1964.
57. L.P. in Het Volk, 1 maart 1964.
58. cf. L.P. in Het Volk, 13 maart 1964 en P.v.M. in De Standaard, 14-15 maart 1964.
59. P.v.M. in De Standaard, 18 april 1964.
60. cf. J.L.B. in Het Laatste Nieuws, 2 april 1965 (Bree).
61. J.v.D. in het Brugsch Handelsblad, 26 december 1964 (Brugge).
62. Luis Francisco Rebello in World Premières, Nieuwe Reeks, XV (september-oktober 1964), nr.44, p. 55.
63. cf. L.P. in Het Volk, 22 juli 1964.
64. Gn. in De Standaard, 23 juli 1964.
65. I. Van Hassel in Het Laatste Nieuws, 22 juli 1964.
66. loc. cit.
67. cf. P.v.M. in De Standaard, 3 december 1964 (tweeëntwintigste Middag van het Toneel).